

Sociální trh ve Velké Británii?

Ing. Luděk Rychetník, CSc. (Reading University)

Úvodem: nedávná kontroverze

V dubnu, v době, kdy jsem psal tento příspěvek, britský premiér David Cameron čelil veřejným výtkám jak ze strany anglikánské církve, Metodistů a Kvakerů, tak i katolického kardinála Vincenta Nicholse. Vytýkali mu, že vláda svými úspornými opatřeními „protrhla sociální záchranou síť „ a lidé hledají záchranu v dobročinných „potravinových bankách“ (*FT* Editorial 2014; Helen Warrell, Jim Pickard 2014; *Catherine Pepinster* 2014).

Výtky náboženských představitelů a následná debata v médiích premiéra politicky poškodila a musela se ho i osobně dotknout, zvláště proto, že Cameron je aktivní anglikán, ve svých projevech oceňuje význam křesťanství a několikrát Británii charakterizoval jako „křesťanskou zemi“. Naposledy tak učinil letos před Velikonocemi v článku pro *Religious Times* (David Cameron 2014). Tím však opět vyvolal nesouhlas a protesty. Skupina 55 veřejně známých osobností, uveřejnila v novinách dopis, v němž Camerona obvinila, že „podporuje odcizení a rozdělení ve společnosti“ (Letter 2014; John Bingham 2014). Prvním podepsaným pod dopisem byl profesor Al-Khalili, fyzik a současný prezident více než sto let staré *Britské humanistické asociace*, sdružení nenáboženských občanů. Dopis charakterizoval jako výraz znepokojení nikoliv nad jedním premiérovým článkem, nýbrž nad „zneklidňujícím trendem“ stále častějších prohlášení politiků o „křesťanské Británii“. Naproti tomu představitelé hinduistů a muslimů se vyjádřili v tom smyslu, že také považují Británii za křesťanskou a že pro jejich víry je dobrým domovem (BBC 2014, April 21).

Zmiňuji se o této epizodě veřejného života, protože dokumentuje význam křesťanství v britské politice a zároveň kontrastuje s dlouhodobým osobitým přístupem k evropskému křesťansko–demokratickému pojetí hospodářské politiky, k sociálně tržnímu hospodářství.

I „znepokojení (Britské humanistické asociace) nad zneklidňujícím trendem“, kdy politici jsou ochotni se čas od času zmínit o křesťanství, může mít určitou oporu ve skutečnosti. Finanční a ekonomická krize v roce 2008 a následujících letech narušila víru v seberegulující trh a ve všeobecnou blahodárnost silného autonomního finančního sektoru. Tato víra – jako základ neoliberalismu –

tvorila určitý společný ideový rámec a v posledních třech desetiletích integrovala společnost. Politici se nyní mohou (instinktivně?) odvolávat na křesťanství, které by, jako v minulosti, snad mohlo společnost opět sjednocovat. Prožíváme po katastrofálních vlnách kvazi-náboženství, nacionalismu, komunismu a neoliberalismu, návrat k náboženství?

Doktrína sociálně tržního hospodářství, ve smyslu celkové orientace hospodářské politiky, měla v Británii dva starty – a oba neúspěšné.

První start

V letech 1970–74 vládla konzervativní strana v čele s Edwardem Heathem. Jeho vláda nastoupila s liberálním ekonomickým programem úsporného státu. Chtěla jím léčit dlouhodobé neduhy britského hospodářství: inflaci, schodkový rozpočet a státní podporu velkým ztrátovým firmám (*lame ducks* – Rolls–Royce, skotský lodářský konglomerát Upper Clyde), relativně pomalý hospodářský růst. Ale stávka horníků v zimě 1971/72 a následná energetická krize a růst nezaměstnanosti přiměly vládu ke změně kurzu. Horníkům ustoupila, *lame ducks* zachránila finančními injekcemi, znovu zavedla státní příjmovou politiku a regulaci zaměstnaneckých vztahů. V roce 1973, v souvislosti s arabsko–izraelskou válkou a naftovým embargem, jednorázově vzrostly ceny nafty čtyřikrát. Inflace se blížila 10 % a rostla (vrcholu 24 % dosáhla v roce 1976). Vláda vypsalala volby na únor 1974 a žádala od voličů mandát pro tvrdou politiku vůči odborům. Volby ale vyhráli labouristé, byť s malou většinou; bylo však zřejmé, že voliči se nepostavili proti stávkujícím horníkům v krizové zimě. V nových volbách na podzim labouristé vyhráli opět, tentokrát již s přesvědčivou většinou.

V Konzervativní straně dvojí volební prohra vyvolala ideový spor a boj o další politické směřování. Přes odpor Edwarda Heatha Sir Keith Joseph založil v roce 1974 *Center for Policy Studies* (CPS), think tank, jehož prvním úkolem bylo analyzovat příčiny neúspěchu původní liberální politiky Heathovy vlády a příčiny dvojí volební porážky. S think tankem spolupracovali Friedrich Hayek, Michael Oakeshott a další konzervativní liberálně smýšlející intelektuálové. CPS vydal v následujícím roce krátký desetistránkový esej *Why Britain needs a social market economy* („Proč Británie potřebuje sociálně tržní hospodářství“), v níž se poprvé a nejvýrazněji přihlásil k myšlence sociálního trhu. Definoval ho jako „společensky odpovědné tržní hospodářství“. Sociálně tržní ekonomiku představil jako opak „socialistické“ poválečné politiky labouristů i konzervativců, a Heathovy politiky po změně kurzu (*U–turn*, obratu do protisměru) v roce 1972. Vlivní

členové Konzervativní strany ale chápali „sociálně tržní hospodářství“ jako „německý dovoz“ a hleděli na ně s podezíravostí. CPS slovo „sociálně“ brzy vypustil a „tržní hospodářství“ tak zůstalo bez přívlastků. Sama Margaret Thatcherová později ve své knize (1993) západoněmecký model odsoudila jako „druh korporativistického, vysoce kolektivizovaného ekonomického systému, založeného na konsensu. Trpí strnulostí, nepružností, která zvyšuje náklady a spoléhá na germánskou pracovní disciplinu“. Heslo „sociálního trhu“ nikdy nepoužila. „Korporativismus a konsensus“ byly dvě charakteristiky, pro které liberální křídlo konzervativců odmítlo sociální trh a pro ně se tato doktrína nemohla – na rozdíl od Západního Německa – stát celkovou orientací britské hospodářské politiky.

V květnu 1974 Keith Joseph vyzval Margaret Thatcherovou, aby se stala místopředsedkyní Centra, což ona přijala, ač stále zachovávala loajalitu vůči předsedovi strany a svému ministerskému předsedovi, Heathovi (v jehož stínové vládě byla ministryní). V prostředí think tanku si tříbila své neoliberální názory, k nimž však instinktivně směřovala již dříve.

V odpovědi na dvojí volební prohru, a opět proti vůli Edwarda Heathe, konzervativci vyvolali volby nového předsedy, který by měl Heathé nahradit. Shodou různých osobních okolností, řada možných protikandidátů se vzdala kandidatury; na výzvu Keith Josepha ji přijala Margaret Thatcherová. Během své volební kampaně mezi poslanci a členy strany hlásala svou neoliberální vizi nového konzervatismu s přesvědčivostí a elánem, který zklamaným členům nabídl naději. Ve druhém kole voleb v únoru 1975 přesvědčivě zvítězila.

Druhý start

Ve druhé polovině sedmdesátých let, po vítězství ve volbách v únoru a opět v říjnu 1974 vládli v Británii labouristé. Ministerským předsedou se opět (jako v letech 1964–70) stal Harold Wilson. V roce 1976 jej vystřídal James Callaghan. Ale ani oni nedokázali napravit chronické nedostatky ekonomiky. Stávky, inflace, rozpočtový schodek přinutily ministra financí Denise Healeyho drasticky omezit státní výdaje a požádat Mezinárodní Měnový Fond o půjčku. Tato krize otrásla sebedůvěrou vlády a čelných státních úředníků. James Callaghan na stranické konferenci v roce 1976 prohlásil, že „příliš dlouho (jsme) odkládali rozhodnutí o zásadních změnách ve společnosti a hospodářství ... útulný svět, kde státní výdaje a rostoucí deficit zajišťovaly plnou zaměstnanost a snižování daní skončil“. Mezi labouristy se začalo mluvit o „sociálním trhu“ ve smyslu německém i CPS.

Ale zvyklosti a tradice poválečného *welfare socialism*, „socialistického státu blahobytu“ se nepodařilo změnit. V zimě 1978/79 (*winter of discontent*) Británie prožívala nejhorší sérii stávek od doby generální stávky 1926. Nedostatky energie a paliva ochromily školy a nemocnice, odpadky ležely na ulicích, mrtví zůstávali nepohřbeni.

Zkušenost tří ministerských předsedů a dvou největších politických stran představovala Británii jako zemi, které „není možné (úspěšně) vládnout“ – *ungovernable Britain*. Ve veřejnosti připravovala přesvědčivé vítězství Margaret Thatcherové ve volbách v květnu 1979. S liberálním programem a s výslovným cílem „zkrotit odbory“ získala 60 parlamentních míst a pohodlnou parlamentní většinu 42 hlasů.

Druhý start doktríny sociálně tržního hospodářství je spjat se jménem Davida Owena. Patřil mezi skupinu čtyř čelných labouristů (*Gang of four*), kteří byli nespokojeni s krajně levicovým politickým směřováním Labouristické strany a rozhodli se založit novou středo–levou Sociální demokracii, *Social Democratic Party* (SPD), jako obdobu stejnojmenných kontinentálních stran. Stranu založili v březnu 1981. David Owen se po řadu let zúčastňoval konferencí německé Sociální demokracie, kde se spřátelil s jejími čelnými členy a tyto styky hluboce ovlivnily jeho představy. Další inspirací mu byl americký filosof John Rawls, jmenovitě jeho teorie sociální spravedlnosti v liberálním kontextu. Na přednášce na Strathclydeské Univerzitě v roce 1981 David Owen poprvé mluvil o sociálním trhu. Pochvalně se vyslovil o dřívější iniciativě Keith Josepha, ale zdůraznil, že jejich chápání se značně odlišují.

Zakladatelé SDP chtěli narušit tradiční britskou polarizovanou pravo–levou stranickou strukturu, kde, podle jejich názoru, se oba póly příliš vzdálily od středu a vyživaly se v „nesmyslném konfliktu, dogmatismu, náhlých zvratech a zdůrazňování třídních rozporů“ (SDP 1981). Owen a jeho skupina usilovali o více konsensuální politiku. Jejich dalšími body byla decentralizace v průmyslu i ve společnosti a důraz na rovnost. Jejich snaha změnit britskou politiku ale nebyla voličsky úspěšná a SDP se v roce 1988 sloučila s Liberální stranou pod jménem Liberální demokraté.

Britský konfrontační styl politiky

Tradiční způsob vedení soudních procesů ve Velké Británii je konfrontační, *adversarial* – na rozdíl od vyšetřovatelského, *inquisitorial*, přístupu v zemích

s tradicí římského práva. Podobně je konfrontační i styl politiky (*adversarial politics*). Opozice při něm vyhledává sporné body ve vládní politice a zdůrazňuje svůj nesouhlas, spíše než by hledala konsensus. Zvláště v Anglii je konfrontační styl hluboce zakořeněn: „politická kultura dolní sněmovny je konfrontační“, píše Gillian Peele ve své vlivné učebnici (2004: 201) a srovnává ji s odlišným stylem skotského parlamentu v Edinburghu a velšského shromáždění v Cardiffu; oba tyto sbory vždy usilovaly o konsensus a vytváří koalici vlády. Pro významnou část Konzervativní strany bylo vždy cizí hledání konsensu vyjednáváním, jaké je v evropské kontinentální politice běžné, právě tak jako evropské korporativistické prvky. Domnívám se, že tento rys anglické politické kultury byl tím základním, hlubokým kulturním důvodem pro to, že se nezdařily oba pokusy zavést „sociální trh“ jako určující princip hospodářské politiky. Owenova představa více konsensuální politiky a sociálně tržního hospodářství však zůstává ideálem liberálních levicových intelektuálních vrstev.

Konfrontačním stylem politiky ale nelze vysvětlit hospodářskou a politickou krizi sedmdesátých let. Její kořeny byly hlouběji v třídní struktuře společnosti, v konfrontaních zaměstnaneckých a třídních vztazích. V tom, co britská sociologie označuje jako *adversarial industrial relations*. Jejich výrazem byl nezodpovědný přístup odborů ke mzdové politice. Obavy z bojovnosti a síly odborů pravidelně přiměly zaměstnavatele vyhovět jejich mzdovým požadavkům – a následně zvýšit ceny svých výrobků. Inflační kolo mezd a cen se roztáčelo.

Ale ještě hlouběji ve společenském povědomí – zejména u rozsáhlé a rozhodující střední třídy – byl vždy zakotven patriotismus a lojalita k monarchii a státu. Na něj se úspěšně odvolala Margaret Thatcherová a dokázala – svým neoliberálním přístupem – odvrátit hrozící katastrofu. V tom jí konfrontační politický styl posloužil dobře.

Social Market Foundation

Po dvojnásobném neúspěchu na úrovni politických stran uplatnit ideál sociálního trhu v Británii se iniciativy ujala občanská společnost. Přívrženci Davida Owena a zaniklé Sociálně demokratické strany v roce 1989 založili Social Market Foundation (SMF) jako mezistranický think tank. Jeho cílem bylo a zůstává studovat a šířit politiku založenou na státem regulovaném trhu. Slovy současné předsedkyně správní rady je výchozí tezí think tanku, že „sociální spravedlnost je výsledkem dobře spravované kapitalistické společnosti“ (Sieghart 2011). Výzkum a publikace think tanku se zabývají zejména školstvím a výchovou, zdravotnictvím a zaměstnaností.

SMF se nevyhýbá styku s politiky: konzervativní ministerský předseda John Major v něm přednášel v září 1994 na téma boje se zločinem. Labouristický ministerský předseda Gordon Brown v něm v květnu 2004 přednesl zásadní projev „Moderní program pro blahobyť a sociální reformu“.

Strategií SMF je propracovat politiku pro specifické důležité oblasti života společnosti a takto krok za krokem humanizovat kapitalistickou tržní ekonomiku. V souvislosti s nedávnou krizí je dobrým příkladem studie o zaměstnanecké participaci a vlastnictví z pera ředitele výzkumu SMF (Keohane 2013). Ukazuje, že nedostatky současné převažující formy vlastnictví korporací – public limited company – přispěly ke vzniku finanční krize a že pluralita vlastnických forem by posílila odolnost ekonomiky vůči krizím. Doporučuje změny v daňové politice a bankovníctví, které by zaměstnaneckou účast podpořily. Studii charakteristiky podpořila nejznámější britská firma vlastněná „partnery“ – zaměstnanci, John Lewis Partnership. V současnosti firmu vlastní 91 tisíc partnerů. Kupující v jejich obchodech mohou vycítit vyšší zájem a péči, než je běžný (dobrý) standard a firma je dlouhodobě úspěšná.

Silnější hlas křesťanského sociálního učení

Zdá se, že kontroverze mezi představiteli církví a premiérem Cameronem, o níž jsem psal v úvodu, signalizuje, že církve začínají klást zvýšený důraz na sociální problematiku v duchu křesťanského sociálního učení. Katolický týdeník *The Tablet* uveřejnil rozsáhlý rozhovor s nově jmenovaným kardinálem Vincentem Nicholsem (Pepinster 2014), který vyznívá v tom smyslu, že své poslání vidí v obhajobě zájmů chudých, zranitelných a vytlačovaných na okraj společnosti. Redakční úvodník to vyjádřil titulkem „*Nichols' option for the poor*“ (Nicholsova přednostní péče o chudé, *Tablet* Editorial 2014). Může to vyvolat konfrontace se světskou mocí, jak v úvodu zmíněná dubnová kontroverze ukazuje, ale existují také známky, že společnost je ochotna přijmout hlas církví s otevřenou myslí (*FT* Editorial 2014). Křesťanské církve spojují znalost s přímého styku s různými vrstvami společnosti, včetně té nejchudší, s propracovaným, intelektuálně bohatým sociálním učením. Tím je jejich hlas osobitý a nenahraditelný.

Závěrem

Tento koreferát popsal dva neúspěšné pokusy na úrovni politických stran programově uplatnit ideál sociálního trhu ve Velké Británii. Naproti tomu

soukromá nadace SMF úspěšně plní omezenou, ale významnou roli zdroje nových myšlenek a vlivného komentátora v problematice sociálního trhu. V soutěži magazínu *Prospect* byla SMF jmenována Think tankem roku 2012. Ve zdůvodnění se říká, že SMF kombinovala intelektuální vybroušenost se schopností získat nejlepší odborníky pro své přednášky, veřejné diskuse a publikace. V ekonomických debatách poskytla neutrální intelektuální setkávací místo. Pokud dá ve veřejné debatě častěji zaznívat hlasu církví – tj. jejich křesťanského sociálního učení, význam činnosti SMF může jen zvýšit a posílit jejich kombinovaný vliv.

Závěrem pouze upozorním na novou knihu profesora Colina Crouche, *Making Capitalism Fit for Society*. O sociálním trhu se nezmiňuje, ale jeho analýzy a mnohé návrhy spadají do širšího okruhu sociálního trhu. Jeho ústřední polární pojmová dvojice je podnětná pro zde probíranou problematiku: *defensive and assertive Social Democracy* (obránná a průbojná Sociální demokracie). Asertivní, průbojná vláda je taková, která má dostatečně silné přesvědčení a odhodlání prosazovat společné dobro i proti mocným dílčím zájmům. Taková, která neupadne do zajetí kapitálu. Crouch navrhuje možné cesty a spojení.

Podle Smlouvy o Evropské unii bude EU usilovat o udržitelný rozvoj na základě ... sociálně tržní ekonomiky (EU 2012 Treaty, Hlava I, 3. 3.). Naplnit tento cíl bude zajisté vyžadovat jak asertivní průbojnou sociálně demokratickou vládu, tak i intelektuální pomoc a politickou podporu ze strany SMF a církví.

Odkazy a zdroje

BBC 2014, April 21, „David Cameron Christianity claim backed by religious groups“
<<www.bbc.co.uk/news/uk-27105023>>

John Bingham 2014, „David Cameron is sowing sectarianism and division by insisting that Britain is still a „Christian country“ an alliance of writers, scientists, philosophers and politicians has claimed“, FT 21 Apr

David Cameron 2014, „My faith in the Church of England“, Church Times, 16 Apr

Colin Crouch 2013, Making Capitalism Fit for Society. Polity

EU 2012 Treaty on EU Consolidated versions

FT Editorial 2014, „Britain’s bishops deserve a hearing. Cameron’s welfare reforms are justified but there are flaws“, Financial Times, 21 Feb

Simon Jenkins 2006, Thatcher & Sons. A Revolution in Three Acts. Allen Lane

Keith Joseph 1975, Why Britain needs a social market economy, London: CPS

Nigel Keohane 2013, Mutually Assured Growth? Employee ownership and the UK economy. Social Market Foundation, London

Matthew Lakin 2009, „**David Owen, New Labour and the Social Market Economy**“, dissertation, University of Nottingham

Letter 2014, „**David Cameron fosters division by calling Britain a ,Christian country’: Most Britons are not Christians**“, The Telegraph 21 Apr

Gillian Peele 2004, **Governing the UK** (4. vydání), Blackwell

Catherine Pepinster 2014, interviewing **Vincent Nichols** „**Cardinal with a cause**“, The Tablet 22 Feb

SDP 1981, „**Twelve Tasks for Social Democrats**“, programový dokument. 16 March. Citováno podle Lakin 2009

Mary Ann Sieghart 2011, **Markets in a State? The Social Market Foundation at 21. Social Market Foundation**, London

Manfred E. Streit, Michael Wohlgemuth 1997, **The Market Economy and the State: Hayekian and ordoliberal conceptions**. Max–Planck–Institut zur Erforschung von Wirtschaftssystemen

Tablet Editorial 2014, „*Nichols’ option for the poor*“, The Tablet 22 Feb

Margaret Thatcher 1993: **The Downing Street Years**. HarperCollins

Helen Warrell, Jim Pickard 2014, „**Clergy preach to Cameron on benefit reform**“, Financial Times, 21 Feb